

guidelines) of governing bodies of native language schooling in the Ukrainian diaspora that guide the activities of all national organizations of Ukrainians worldwide are published.

The publications of the magazines «Life and School», «Ridnoshkilnyk», «Theme» contain material on various forms and methods of cooperation in the field of native language Ukrainian education in different countries of the world, which make it possible to analyze linguodidactic principles of the theory and practice of teaching the Ukrainian language in a multicultural environment.

Materials of Ukrainian -Canadian cooperation in education, its formation and development stages systematically presented in national educational publications, including newspapers, «Education», «Education of Ukraine», «Holos Ukrainy», magazines «Ridna Shkola», «Pochatkova Shkola», «Mandrivets» and others. Analysis and interpretation of them allows you to create a true picture of the Ukrainian -Canadian educational ties in the second half of the twentieth – the first decade of the XXI century.

The essence of such principles of historical and pedagogical research as historicism, consistency, objectivity, circumstantiality, continuity is shown.

Дата надходження статті: «10» жовтня 2013 р.

УДК[37.035.6:745/779]:688.721.25(277)(09)(045)

Г.Й.СІГІНШИНА,
старший викладач
(м.Хмельницький);
Г.М.АБРАМОВИЧ,
старший викладач
(м.Хмельницький)

Історія виникнення й створення української народної ляльки та її виховні можливості

У статті розглянуто, як виникла і створювалась українська народна лялька взагалі та лялька-мотанка зокрема, розглянуто різні класифікації ляльок: за матеріалом, з якого виготовлені, за призначенням, за способом виготовлення. Вказано на пластичні, орнаментальні, образні ознаки ляльок. Висвітлено роль ляльки в українських обрядах, вплив української народної ляльки на розвиток і виховання дітей та відновлення зв'язку з минулими поколіннями. Показано спосіб виготовлення різних видів ляльок, зокрема, вузлової ляльки та ляльки з трави.

Ключові слова: українська народна лялька, лялька-мотанка, лялька-оберіг, обрядова лялька, іграшкова культура.

Постановка проблеми у загальному вигляді... Ми, українці, володіємо колосальним духовним і моральним потенціалом, який зосереджено в українській традиційній культурі. Наш громадянський обов'язок – задіяти цей потенціал у формуванні національної самосвідомості громадян нової України.

Аналіз досліджень і публікацій... Серйозно цікавитись народознавством почали наприкінці XVIII ст. В цей час з'явилися цінні народознавчі розвідки М.Костомарова, В.Антоновича, О.Потебні, М.Драгоманова, Я.Головацького та ін. Якісно новий етап розвитку українського народознавства пов'язаний з діяльністю І.Франка, М.Грушевського та К.Д.Ушинського.

Мудрість народної педагогіки стала одним із найважливіших джерел педагогічної творчості С.Ф.Русової, В.О.Сухомлинського, В.Г.Скुरатівського, М.Г.Стельмаховича.

В останні роки питаннями народознавства займаються А.М.Богуш, Н.В.Лисенко та ін.

Саме сьогодні громадянам України необхідно пізнати і зрозуміти велич нашої народно-традиційної культури, її одвічний гуманізм, добробут, доброзичливість, щирі гостинність, щоб врівноважити свої вчинки, спрямувати їх на забезпечення душевного затишку усім, хто живе на етнічній землі України.

Найдоступнішим засобом народознавчої роботи в дошкільному віці є українська народна іграшка, українська народна лялька.

Формулювання цілей статті... Узагальнити матеріал про українську народну ляльку, оволодіння яким допоможе дошкільникам усвідомити свою етнічну приналежність, познайомитись з історичними та культурними надбаннями предків, що сприятиме піднесенню їх національної гідності.

Виклад основного матеріалу... Лялька – одна із найдавніших іграшок. Лялька, як дитяча іграшка і оберіг дитини й Роду, як могутній магічний талісман та символ зв'язку між поколіннями, znana в багатьох традиційних культурах земної кулі – від Аляски до Австралії, від Африки до України. Ляльки різних народів відрізняються між собою зовні і матеріалом, з якого зроблені.

Століттями екологічно чистим матеріалом для іграшок слугували – глина, камінь, деревина, сир, тканина, тісто, рослинні матеріали (листя кукурудзи, лоза, рога, солома, трава) тощо.

Кожна епоха в цілому має свою іграшкову культуру, щоправда, обличчя останньої становлять насамперед ляльки та інші іграшки міські, ремісничі та створювані для аристократичних, а згодом – буржуазних кіл суспільства. Народна ж лялька, як загалом іграшка, особливо селянська, за характером більш консервативна та менш віддалена від своїх обрядово-культових предків. Її витоки – у язичницькому хліборобсько-скотарському середовищі на території України, зокрема так званому трипільському [3].

Глиняні жіночі зображення Трипільля вирізняються детальними формами тіла. Вже наприкінці раннього етапу Трипільля з'являються фігурки з докладним зображенням зачіски, головного убору, елементів одягу та прикрас. Більшість глиняних жіночих статуєток покривали орнаментом.

Ляльки, зроблені в різних місцевостях, мають свої особливості щодо розміру, форми голови (у формі кульки, яйця, діжечки та діжечки яка стоїть на боці), характеру обличчя (опукле, плоске, із хрестом, «пусте», з намальованими рисами), щодо призначення вбрання (буденне, святкове, обрядове), ігрових функцій та образів (дівчина, наречена, мати з діточками).

Хоча в Україні кожна місцевість, де виготовляються ляльки, має свої стильові ознаки, свої принципи формоутворення, орнаменталізації, свої сюжетно-мотивні уподобання, свою технологію вироблення тощо, усе ж є дещо спільне, що об'єднує українські ляльки та інші іграшки скульптурного характеру, створені в різних місцевостях та центрах.

Українські народні ляльки характеризуються об'ємною повнотою, округлістю форм, композиційною компактністю, міцною збитістю важкуватих, присадкуватих постатей, відсутністю (здебільшого) легких, витончених деталей або дрібних «документальних» подробиць, плавними переливаннями одна в одну об'ємних пропорційних форм, насичених матеріальною вагою, у міру напружених, але при цьому вони майже ніколи не досягають ефекту перенапруги. Це – типова селянська фольклорна скульптура, в образах якої передається опосередкований образ землі, її плавних вигинів та підвищень типового ландшафту, образ міцності та стійкості людини на землі [3].

Народні ляльки упродовж століть змінювалися, але в них зберігалися основні традиційні принципи декоративного і символічного мислення народу, його світосприйняття. Їм притаманне силуетне узагальнене зображення, простота і лаконізм, яскрава декоративність, святковість, відчуття матеріалу, симетрія, логічна відповідність між формою, матеріалом та технікою виконання.

Українська народна лялька (по селах її називають – «кукла») становить частину іграшкової культури, а разом з тим – і частину східнослов'янської та європейської лялькової культури ХХ ст.

На думку О.Найдена – відомого сучасного етнографа, дослідника української народної іграшки: «Українська традиційна лялька має витоки в глибинних шарах фольклорної колективної культури. Бо в ній втілені пластичні, орнаментальні, образні вподобання кожного окремого етносоціального осередку – якісного складового елемента осереддя національного. У цьому принцип фольклорного колективного мистецтва» [3].

Як свідчать залишки язичницьких обрядів і вірувань, у давнину ляльки відігравали велику роль в обрядовості. Такі ляльки мали наступні ознаки: відсутність рук та ніг, які не потрібні у символічному дійстві, наявність хреста на обличчі, який асоціювався із солярним знаком, зв'язок з водою – хвилясті мотиви на фартухах багатьох ляльок. Майже до середини ХХ століття народні ганчір'яні ляльки зберігали рештки язичницьких вірувань. Існували ляльки-обереги, ляльки на хворобу, врожай, трудову діяльність людини, погоду, свята. Ляльки-княгині виготовлялись на весілля: вважалося, що вони принесуть щастя новій сім'ї. Ляльку споконвіку вважали оберегом дитини; її виготовляли під час хвороби, а після одужання закопували у землю. Перед тим як уперше покласти немовля в колиску, туди спочатку клали ляльку. Існували також суто обрядові ляльки, які застосовували у святах весняно-літнього календарного циклу. Це Колодій; ляльки, що виготовлялися до Зелених свят – Купала; Дідух – особливим способом зав'язаний пучечок колосся на полі. На завершення обряду ляльок переважно спалювали або топили – вони сприймалися як умираючі і воскресючі божества [4].

Гра дитини з лялькою була підготовкою до життя. В цих іграх дитина відтворювала родинні стосунки, готувалася до своїх майбутніх обов'язків. Вона засвоювала уроки народної культури, а також основи пластичних та декоративних місцевих традицій. Народні саморобні ляльки виготовлялися без особливих зусиль, у побутових умовах, із підручних матеріалів. Поширеними на Україні були ляльки з тканини. Їх виготовляли переважно зі шматків одягу, що вийшов з ужитку, або залишків тканини від шиття нового. А найпростішими у виготовленні вважались ті ляльки, що зображували немовлят у сповитку. Їх виготовляли без допомоги голки. Кулясту голівку прикріплювали до циліндричної основи (скрученої у валик тканини), зав'язували хустину, пеленали циліндричну основу. Це були ляльки-мотанки. Риси обличчя малювали або вишивали. Ці

прості у виготовленні лялечки часто робилися самими дітьми, і були найпопулярнішими іграшками дівчаток. Для ляльки виготовлялась саморобна колисочка. На Поділлі були поширені колисочки, сплетені з лози, очерету, соломі.

Ляльки виготовляли або на швидку руку, щоб заспокоїти і зайняти дитину, або старанно як подарунок на свято, чи на день народження.

Здавна у кожній родині лялька-мотанка виконувала роль оберегу, була символом мудрості, берегинею роду, символом матері-прародительниці та зв'язку між поколіннями, одна із найдревніших іграшок і сакральних (священних) істот нашого народу, якій тисячі й тисячі років. Скільки існує людство, стільки років цій іграшці, яка повинна була дитину заспокоїти і зберегти. Бо мати, залишаючи дитя, замотувала фрукти чи хліб у шматочок тканини, прив'язувала паличку і давала, як іграшку, тому в основі ляльки – хрест. Людина вигадувала ляльку-мотанку, подібну собі, як забавку для дитини, як оберіг дому. Виготовляючи цей сакральний предмет, жінка вкладала у неї свою енергію, певні думки і побажання. Ляльку-мотанку передавала мати дочці, коли віддавала до іншого роду, а дочка, у свою чергу, своїй дитині. Це ніби ниточка, яка зв'язувала увесь рід.

Найголовнішою ознакою ляльки з тканини є спосіб її створення, внутрішня основа. Вона має вузловий характер: лялька виготовлялася шляхом зав'язування і накручування без допомоги голки. Спільною ознакою «вузлових» ляльок є обличчя з хрестом, виплетеним із кольорових ниток. Нитки перепліталися так, що утворювали на розхресті квадрат або ромб. Спочатку виготовляли голову ляльки. У шматок білої тканини накладали сіно, ганчірки, клоччя і перев'язували ниткою, надаючи одержаному об'ємові округлої форми. Вбрання таким лялькам не шилося. Його створювали шляхом намотування шматків тканини на обвислі краї полотна. Перед тим як «одягнути» ляльку, детально добивалися шматки тканини, які б допомогли зберегти національний колорит одягу. Але, щоб надати ляльці більш досконалого вигляду і привабливості, для пошиття окремих деталей використовували нитку з голкою.

Ретельно виготовлялася голова ляльки. На неї накладалося волосся з вовняних ниток, клоччя, чесаного льону та головний убір – віночок із стрічками, капелюшок, очіпок, намітка, зав'язувалася хустка. Різнокольорові шматки тканини умовно передавали вбрання: верхній та поясний одяг. Обов'язковим елементом одягу у таких ляльок був оздоблений вишивкою фартух. Оскільки людина створювала ляльку для себе, то й одягала її згідно зі своїми традиціями.

Існує більш ускладнена внутрішня будова вузлової ляльки – коли, вив'язавши голову, під нею вив'язували об'єм круглої форми, який підкреслював верхню будову тіла. Часто, щоб надати лялькам натурального людиноподібного вигляду, на них одягали вишиті сорочки, рукави яких імітували руки.

Поряд із вузловими ляльками виготовлялися шиті ляльки, основа яких відтворювала фігуру людини. Ця основа наповнювалася клоччям, ганчірками або висушеною травою. Її вдягали у спеціально пошитий одяг, який відтворював вбрання регіону, де виготовлялася лялька. Вони були поширені по всій Україні, ними любили гратися діти, бо така лялька вважалася «справжньою». Мабуть, це відбувалося тому, що їм можна було шити одяг, перевдягати, заплітати коси. Риси обличчя у них вишивали або малювали.

Це були хатні ляльки-іграшки, які виготовлялися бабусями, матерями, а часто і самими дівчатками, які вміли шити.

Нині такі ляльки виробляють поодинокі майстри, і слугують вони лише сувеніром. Такі ляльки – унікальний вид рукотворного мистецтва, вони доступні кожному, хто вміє трохи шити та вишивати. Адже, виготовлена власними руками, така лялька має власний характер, вона випромінює тепло та добро – адже кожен, хто її виготовив, вклав у неї часточку свого серця, своєї душі [4].

Згадуючи традиції виготовлення шитих ляльок на Поділлі, не можна не згадати ляльок, які виготовлялися з природного матеріалу – соломі, лози, рогози, обгорток качанів кукурудзи. Але найпоширенішими були ляльки зі свіжозрізаної трави. Ці ляльки робилися з трави, яка росла на луці біля річки. Така трава була довгою і гнучкою, тому ляльку з неї було зробити легко. На Поділлі вони називалися «панянками».

У першому способі виготовлення жмуток трави складався навпіл, перев'язувався нитками так, щоб виділити голову і стан. У проміжок між головою і станом вкладалася коса, виплетена з трави. Це були руки. В іншому випадку з трави складали снопики, який перев'язували в декількох місцях, із вплетеної трав'яної кіски виготовляли руки. Звичайно, найцікавішим було прикрашання ляльки. Їй плели віночок, навішували стрічки з кольорових ниток або клаптиків тканини, прив'язували фартушок. Ще існував звичай ігор з ляльками – їх «роздягали» і віддавали домашнім тваринам.

Українська іграшкова культура зберігає багатий досвід творчого володіння різними природними матеріалами. Традиції української іграшкової культури значною мірою є естетичні традиції, які захищають іграшку від формальних надлишків, зайвої складності та інформативної

переобтяженості. Образи українських традиційних іграшок, як і всього українського фольклору, позначені людяністю, відкритістю і простотою.

Для багатьох поколінь народна іграшка слугувала одним з важливих засобів виховання, зокрема сприяла естетичному, фізичному й інтелектуальному розвитку дітей. У світі малят вона поставала першим духовним чинником на стежці пізнання навколишнього життєвого простору, народних звичаїв, обрядів, занять та побуту дорослих.

Самодіяльні умільці останнім часом виготовляють прекрасні ляльки, які ґрунтуються на художніх засадах народних ганчір'яних ляльок. Автори цих робіт вивчають традиції, проте, повторюючи давні типи ляльок, намагаються передати власне розуміння форми, пропорції, колориту. В наш час українська народна лялька набуває декоративного значення. У цій новій функції вона залишається об'єктом творчості народних майстрів. До неї поглиблюється інтерес. Цими ляльками милуються на виставках, у художніх салонах, на фольклорних святах та ярмарках [4].

Викладачі Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, кандидат педагогічних наук Бучківська Г.В. та кандидат педагогічних наук Греськова В.В. виготовляють прекрасні ляльки з ниток. Вони зроблені за принципом виготовлення ляльок з трави, соломи і виглядають як справжні витвори мистецтва. Їхні ляльки прикрашені намистом, монетками, хрестиками, у кожній є тканий фартух, пояс, на голові – велика коса.

Виготовити народну українську ляльку означає відновити зв'язок з минулими поколіннями, прокласти до них місток пам'яті. Ми не повинні втратити частину художнього досвіду та навичок, які спадкоємно передавалися від бабусь до онуків.

Українські народні ляльки допоможуть відтворити чарівний світ маминої колискової, потішок та обрядових пісень, дадуть можливість глибше відчутти фольклорне слово. Вивчаючи ляльку, ми глибше пізнаємо себе, у нас виникає потреба збагатити знання з історії, філософії, фольклористики, етнографії.

Українські народні ляльки були найпоширенішими та найактивнішими іграшками з погляду психології. Шматяні, дерев'яні та з інших матеріалів, вони допомагали дитині відтворити суспільні взаємини та виробити власний спосіб поведінки.

Лялька має важливе значення тому, що дитина бачить в ній себе. Лялька допомагає дитині увійти в сімейне і суспільне життя, допомагає пристосуватись до майбутніх ролей у дорослому житті. Бавлячись, дівчатка готуються до виконання ролі жінки і матері, хлопчики – голови родини, захисника.

Лялька, що спочатку була предметом культу, а іноді обожнювалася, з плином часу змінила свою функцію. Вона стала маріонеткою, потім модельною лялькою, одяг якої відображав стилі і тенденції тогочасної моди. Загальною рисою усіх національних ляльок є їх декоративне призначення. Ляльки у національному вбранні використовуються не як іграшки, а перед усім як експонати і пам'ятки.

Висновки та перспективи подальших розвідок... Отже, використання висвітленого в статті матеріалу допоможе розробити систему роботи для ознайомлення дошкільників з українською народною лялькою та впровадити її в практику.

Список використаних джерел та літератури:

1. Богуш А. М. Українське народознавство в дошкільному закладі / Алла Михайлівна Богуш, Неллі Василівна Лисенко. – К. : Вища школа, 1994. – 398 с.
2. Етнопедагогічний та культурологічний потенціал народної іграшки: матеріали всеукр.наук.-метод.семін. (Хмельницький, 17 квіт. 2007 р.). – Хмельницький, 2007. – 166 с.
3. Найден О. С. Українська народна лялька / О. С. Найден. – К. : ВД «Стилос», 2007. – 240 с.
4. Напиткіна Г. П. Українська лялька-оберіг / Галина Напиткіна. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2007. – 32 с.
5. Українське народознавство / С. П. Павлюк, Г. Й. Горинь, Р. Ф. Кирчіва. – Львів : Фенікс, 1994. – 608 с.
6. Українська народна іграшка. Альбом-каталог / автор-упоряд. : Є. Шевченко, В. Корнієнко. – К. : Народні джерела, 2011. – 96 с. : іл.
7. Фіголь Д. І. Українська народна іграшка / Д. І. Фіголь. – Львів, 1994. – 217 с.

Анотація

Г.И.Сигинишина, Г.М.Абрамович

История возникновения и создания украинской народной куклы и ее воспитательные возможности

В статье рассматривается, как возникла и создавалась украинская народная кукла, в частности, кукла-мотанка, рассматриваются разные классификации кукол: по материалу, из которого изготовлены, по назначению, по способу изготовления. Указывается на пластические, орнаментальные, образные признаки кукол. Раскрывается роль куклы в украинских обрядах, влияние украинской народной куклы на развитие и воспитание детей, а также установление связи с прошлым. Показываются способы изготовления разных видов кукол, в частности, узловых кукол и кукол из травы.

Ключевые слова: украинская народная кукла, кукла-мотанка, кукла-оберег, обрядовая кукла, игрушечная культура.

Summary

G.Yo.Siginishyna, G.M.Abramovych

History of Appearing and Creation of Ukrainian Folk Doll and its Educational Potential

The article studies how Ukrainian folk doll in general and reeled doll in particular appeared and was created. Plastic, ornamental, figured signs of the dolls have been mentioned. The influence of the Ukrainian folk doll onto the development and education of children has been cleared up. The way of making of the tie-knot doll and the doll made of herbs has been shown.

Key words: Ukrainian folk doll, reeled doll, doll-amulette, ritual doll, toy culture.

Дата надходження статті: «9» жовтня 2013 р.

УДК: 373.2(091)(477)

А.Д.СІЧКАР,
старший викладач, аспірантка
(м.Київ)

Розвиток ідей діяльнісного підходу у дошкільному вихованні України в кінці XIX – першій третині XX століття: історіографія, джерельна база дослідження

У статті виокремлено і описано основні групи історико-педагогічних джерел, з метою вивчення та узагальнення матеріалу з проблеми розвитку ідей діяльнісного підходу у дошкільному вихованні України в кінці XIX – першій третині XX століття). За матеріалами історіографічного огляду досліджень та вивчення джерельної бази зазначеної проблеми визначено ідеї діяльнісного підходу, їх витоки та розвиток у вітчизняній і зарубіжній педагогіці; особливості організації практики дошкільного виховання з урахуванням природообумовленої діяльності дитини. Вибір проблеми нашого дослідження зумовлений тим, що діяльнісний підхід є однією із основних сучасних освітніх концепцій у дошкільному вихованні України.

Ключові слова: ідеї діяльнісного підходу, історіографія, джерельна база, історико-педагогічні джерела.

Постановка проблеми у загальному вигляді... Пошук нових навчально-виховних технологій, що забезпечують формування активної, творчої особистості, здатної до саморозвитку, самовиховання, самореалізації у різних видах продуктивної діяльності спонукає звернення науковців до історії розвитку педагогічних знань. Розвиток теорії діяльнісного підходу – невід’ємна складова історії педагогіки. Дослідження, що презентують історіографічні аспекти розвитку ідей діяльнісного підходу у дошкільному вихованні України (кінець XIX – перша третина XX століття), сприяють глибшому усвідомленню проблем сучасного українського дошкільля й науковим пошукам шляхів їх розв’язання з урахуванням історико-педагогічного досвіду.

Аналіз досліджень і публікацій... При визначенні джерельної бази дослідження керувалися методологічними засадами для історико-педагогічних досліджень, які обґрунтували О.Адаменко (принципи відбору джерел історико-педагогічного дослідження); О.Аніщенко (етапи формування джерельної бази дослідження, класифікація джерел, форми викладу матеріалів наукового дослідження); Н.Гупан, О.Сухомлинська (хронологія, періодизація, термінологія в історико-педагогічних працях, історіографічний аналіз розвитку педагогічної думки) [1; 2; 3; 4; 12].

Формулювання цілей статті... Мета статті – систематизувати і охарактеризувати основні групи історико-педагогічних джерел з проблеми розвитку ідей діяльнісного підходу у дошкільному вихованні України (кінець XIX – перша третина XIX ст.), з метою виявлення перспектив стратегії сучасної дошкільної освіти.

Виклад основного матеріалу... Предметом історіографії виступає педагогічна теорія та практика впровадження ідей діяльнісного підходу у дошкільному вихованні України в контексті історичного розвитку. Хронологічні межі дослідження охоплюють кінець XIX – першу третину XX століття. Нижня межа дослідження – кінець XIX століття – обумовлена заснуванням спілки дитячих садків в м.Києві; становленням системи суспільного дошкільного виховання на теренах центрально-східної України; актуальністю ідей розвитку особистісних духовно-моральних, фізичних, психічних сил дитини в діяльності. Верхня межа – 30-ті роки XX століття. Окреслений період дослідження вирізняється відходом від ідей індивідуально-особистісного підходу у вихованні та гри, як провідного виду діяльності дітей дошкільного віку (спеціальною комісією, створеною